

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 17 (Ağustos/August 2024), s. 1-15.

Geliş Tarihi-Received: 29.06.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 15.07.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.206

Bâyezîd Bin 'Abdülğaffar El-Konevî'nin Risâle-i Kalemîyyesi

Bayezid Bin Abdülğaffar El-Konevi's the Risâle-i Kalemîyye

Özge SAY*

Ali Emre ÖZYILDIRIM**

Öz

Bu çalışmada, Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî'nin Risâle-i Kalemîyye adlı manzumensur karışık eseri incelenmiştir. Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî dil bilginidir. Yazarın 1575 yılında hâlâ hayatta olduğu ve imamlık yaptığı bilgilerine ulaşılmıştır. "Muammeyât alâ Esmâ'î'l-Hüsnâ", "Şerhu Nevâbigi'l-kelim li-Zemaşeri", "Müdrîcî'l-fevâid", "Şerhu lübbü'l-Elbab fi İlmi'l-i'rab li'l-Beyzâvî", "Şerhu Tevabiu'l-Kelim" adlı eserleri ve Fransa Millî Kütüphanesi Turc. 296 numaralı şiir mecmuasının 98a-103b varakları arasında yer alan "Risâletün Bi't-Türkiyye Kalemîyye" başlıklı Kalem Risâlesi vardır. Hem Risâle-i Kalemîyye'den hem de diğer eserlerinden anlaşıldığı üzere Arapça ve Farsçaya hâkim bir müelliftir.

Bu çalışmada, kalem kelimesinin etimolojisi, tanımı, kalemin nasıl elde edildiği ve kaleme dinî olarak nasıl anlamlar yüklendiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Türk edebiyatında kalemin yeri, kaleme atfedilen özellikler ve Kalem Risâleleri hakkında bilgi verilmiştir. Risâlenin bulunduğu Fransa Millî Kütüphanesi'ndeki mecmua hakkında genel bir çerçeve çizilip mecmuanın nüsha tavsifi ve Risâle-i Kalemîyye adlı eserin çevirisi yapılmıştır. Konevî lakaplı bir müellif tarafından yazılan, çalışmamıza konu olan bu Türkçe manzumensur karışık Risâle-i Kalemîyye'nin edebiyatımız için önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransa Millî Kütüphanesi, Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî, kalem, Risâle.

Abstract

In this study, Bayezid bin Abdülğaffar el-Konevi's mixed verse-prose work Risâle-i Kalemîyye was examined. Bayezid bin Abdülğaffar el-Konevi, about whose life there is not much information, is a language scholar. It has been reported that the writer, who is a language scholar, was still alive in 1575 and was an imam. His works titled "Muammeyât alâ Esmâ'î'l-Hüsnâ", "Şerhu Nevâbigi'l-kelim li-Zemaşeri", "Müdrîcî'l-fevâid", "Şerhu lübbü'l-Elbab fi İlmi'l-i'rab li'l-Beyzâvî", "Şerhu Tevabiu'l-Kelim" and the National Library of France Turc. There is a Pen Treatise titled "Risâle Bi't-Türkiye Kalemîyye" which is

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, e-posta: ozgesay1998@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9699-6217.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, e-posta: aeozyildirim@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8352-3103.

located between pages 98a-103b of poetry magazine numbered 296. He was a writer who was fluent in Arabic and Persian.

In this study, the etymology of the word pen, its definition, how the pen was obtained and how a religious meaning was assigned to the pen are expressed. Information has been given about the place of the pen in Turkish literature, the characteristics attributed to the pen and Pen Treatises. A general framework was drawn about mecmua in the National Library of France, where the treatise is located, and a copy of the mecmua and a translation of the work *Risâle-i Kalemîyye* were made. The importance of this Turkish verse-prose mixed *Risâle-i Kalemîyye*, written by an author nicknamed Konevi, which is the subject of our study, has been tried to be revealed for our literature.

Keywords: National Library of France, Bâyezîd b. Abdülğaffar el-Konevî, pen, treatise.

1. Giriş

Mitolojiye göre Maiandros (Büyük Menderes) adlı ırmak tanrısının oğlunun da adı olan "kalamos" sözcüğü (Kılınç, 2012: 7), Yunancada "sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı" anlamlarını taşır. Yunanca kalamos ile Latince aynı anlamı ifade eden kalamus'tan Arapçaya, oradan da Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Kalem kelimesine verilen bir başka tanım ise "'kısaltmak, kesmek, yontmak' anlamına gelen 'kalm' kökünden türemiş bir isim olup 'yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hâle getirilen araç' " demektir. Eski Yunanlılar yazı yazdıkları kamışa "kalamos" adını vermişler. Bu sözcük Romalılara "kalamus", Hintlilere de "kalama" olarak geçmiştir. Kalem kelimesinin Araplara buradan geçmiş olması muhtemeldir (Yazır, 1974, s. 164).

Başlangıçta yazmak veya çizmek için sivri çivi benzeri araç gereçler, metaller daha sonra hayvan tüylerinden ve kamıştan kalemler kullanılmıştır. "Özellikle parşömen üzerine yazmak için kartal, karga, kaz gibi hayvanların tüyleri de (penna) tercih ediliyordu. Kaz tüyü en beğenileni idi." (Yıldız, 2003, s. 35) "Kalem yapımında kamış Eskiçağ boyunca olduğu gibi, Orta Çağ boyunca da kullanılmıştır." (Demiriş, 2002, s. 21)

Kamışın kalem halini alıp yazı yazabilecek duruma gelme serüveni şöyledir: "Sıcak ülkelerin nehir ve göl kenarlarındaki sazlıklardan alınan kamış, koparıldığı hâliyle kalem olma vasfından hayli uzaktır. Sarımsı beyaz renkli olan bu kamışlar kurumaları için organik sıcaklığı daima koruyan at gübresinin içine gömülür; burada yavaş yavaş suyunu kaybedip sertlik kazanırlar ve cinsine göre kırmızımsı kahve, açık veya koyu kahverengine, hatta siyaha dönerler." (Derman, 2017, 30) Bu ve benzeri işlemlerden geçirildikten sonra yontulup inceltilerek ve ucu kesilerek yazmaya elverişli hâle getirilen kamışa "kalem" adı verilmiştir. Osmanlı döneminde en çok kullanılan kalem çeşidi kamış kalemdir. Hat sanatında da asıl kalem, kamış kalemdir. Diğer kalemler (kargı kalem, demir kalem, tahta kalem, çifte kalem, kıl kalem, kurşun kalem, renkli kalemler, tarama kalemi, cetvel kalemi) kamış kalemin naibi veya vekili gibidir (Yazır, 1974, s. 164-171).

Kur'an'da kalem kavramı dört yerde geçmekte olup bunlardan ikisi tekil ve ikisi de çoğul olarak yer almaktadır.¹ Bu kavramın anlam alanının daha çok hadisler bağlamında oluştuğu görülmüştür. Zira Kur'an'da yer aldığı bağlamlara bakınca sadece Kalem sûresinin ilk ayetinin mâlum kader kalemi anlamında anlaşıldığı bunun da yine hadisler ışığında şekillendiği anlaşılmaktadır. Kalem kavramı üzerinde ağırlıklı durulan husus Kur'an bağlamında ilmin, eğitimin, okuma ve yazmanın tavsiye edilmesidir. Bu

¹ Kalem, Alak suresinin 4. ayeti ve Kalem suresinin 1. ayetinde tekil haliyle geçerken Lokmân suresinin 27. ayeti ve Âl-i İmrân suresinin 44. ayetinde çoğul şekliyle (aklâm) geçmektedir.

noktada kalem kavramının bir anlam alanına delalet ettiğini söylememiz mümkün gözükmemektedir. Bu da Allah'ın ezeli ilmini ifade etmede kullanılmasıdır.

Divan edebiyatında ise kalemin herhangi bir unsura benzetildiği veya aralarında ilişki kurulduğu pek çok beyit bulunmaktadır. Kalemin şiirde ilâhî, dinî arka planla desteklenerek yer alışı, kâşık kalem vasfıyla ön plana çıkışı veya şairlik yeteneğini ifade edişiyile ilgili pek çok beyit vardır. Emin Şengül "Divan Şiirinde Kalem" başlıklı yüksek lisans tezinde kalemin şekli, işlevi ve kaleme atfedilen karakter özellikleri ile oluşturulan hayal ve söyleyişleri sıralamıştır (2019, s. 62-75). Şairler kalemin rengi, boğum kısımları, batırıldığı mürekkebin renginden dolayı uç kısmının kırmızı veya siyah olması, ucunda şak açılmış olması... gibi özelliklerinden yola çıkarak kalemin çeşitli unsurlarla aralarında nasıl bir bağ kurulduğunu örneklerle ifade etmiştir.

Emin Şengül, Divan edebiyatında kaleme atfedilen karakter özelliklerini de şöyle sıralamıştır: ağlayan, anlayışlı ve feraset sahibi, âşık, baş belası, canî, delî, dili durmaz, sır saklayamaz, dost, günahkâr, güzel işlere istekli, hakir, horlanmış, hatasız, hayır yanlısı, hırsız, yerinde duramaz, şaşkın, çılgın, kendini beğenmiş, mağrur, kıskanç, merhametli, mutsuz, nazlı, ikiyüzlü, sessiz, sarhoş, saygıdeğer, sırdaş, şiddet yanlısı, suçlu, utangaç, yalan söylemez, yüzü kara (2019, s. 62-75). Görüldüğü üzere şairler tarafından kaleme olumlu ve olumsuz pek çok özellik atfedilmiştir.

Kalem, yalnızca bir benzetme aracı veya kasidelerin nesib bölümlerine konu olmakla kalmamış, nicelik olarak az sayıda olsa da doğrudan kalemi konu alan Risâleler kaleme alınmıştır. Fazla detaylı olmayan bu eserlerde insanın yaratılış macerası "kalem, mürekkep, hokka" benzerliği etrafında ifade edilmeye çalışılmıştır. Felsefî bir konu olduğundan dolayı dilin çoğu zaman ağırlaştığı, sık sık Arapça-Farsça kelime ve tamlamalara başvurulduğu görülmektedir (Bülbül, 2011, s. 37).

Kalem, kültür ve medeniyet tarihimizin neredeyse her alanında farklı farklı çalışmalara konu olmuş bir nesnedir. Kalemin kültür ve medeniyet tarihimiz için ne gibi anlamlar ifade ettiği manzum ve mensur olarak oluşturulan eserlerle ifade edilmeye çalışılmıştır (Şengül, 2008, s. 739). El yazması eser kütüphanelerimizde çoğunluğu "er-Risâletü'l-kalemiyye" başlıklı olmak üzere "Risâletü'l-kalemiyye" ve "Risâle-i kalemiyye" başlığıyla yazılmış eserlerle karşılaşmak mümkündür. Şairler kalemi çeşitli yönleriyle beyit ve mısralarına konu olarak aldığı gibi, kalemlle ilgili kaside, gazel, mesnevi, terci-bent, taştir, tahmis, kıta ve murabba nazım biçimlerini kullanarak da şiirler yazmışlardır (Şengül, 2019, s. 19-30). Kalemlle ilgili yazılan kasideler kalemiyye olarak adlandırılır ve kalemiyyeler hem nesib bölümünde kalemden bahsedilmesi dolayısıyla hem de kalem kelimesinin redif olarak kullanılmasından dolayı bazı kasidelere isim olmuşlardır. Şairler yazıp bir büyüğe sundukları bu kasideler sayesinde hem kalemlle ilgili birçok hususu dile getirmişler hem de kasideler karşılığında bugünün telif ücreti olarak adlandırabileceğimiz câizeler almışlardır (Şengül, 2008, s. 737). Abdî, Besîm, Cevrî, Sabrî, Nâ'îlî, Necâtî, Neşâtî, Sa'dî, Sâlim, Meşhûrî, Râşid, Tıflî ve Vahyî nesibi kalem olan kasideler; Abdî ve Adnî Recep Dede kalem konulu kasideler; Abdî, Âlî, Âsım, Âşık, Bâlî, Es'ad, Eşref, Fâ'iz, Fâzıl, Fennî, Fuzûlî, Helâkî, Hikmetî, Kelâmî, Nazîr, Sâlik, Sehî, Şâkir, Tıflî, Vahyî ve Ziyâ'î kalem/kalemim/hâme/hâmem redifli kasideler kaleme almışlardır. Abdî, Câzib, Cesârî, Edîb, Es'ad, Fakîh, Fasîh, Fennî, Hâlis, Hikmetî, Hilmî, İhyâ, İzzet, Mâhir, Müsellem, Nâbî, Nâfî', Neylî, Nizâmî, Nûrî, Nüzhet, Rahmî, Ref'et, Reşîd, Rıdvân, Rîzî, Sabîh, Sa'id, Sâlik, Sâmi, Sermest, Şâkir, Şevkî, Tıflî, Vahyî ve Zihnî kalem konulu, kalem/kalemim/hâme/hâmem redifli gazeller kaleme almışlardır (Şengül, 2019, s. 10-23). Diğer nazım biçimleri ile yazılan şiirler kaside ve gazele göre sayıca oldukça azdır. Kalemin özelliklerini düz yazı şeklinde anlatan, tamamına yakını Arapça olan ve müellifleri bir sonraki paragrafta liste halinde verilecek

olan Risâle-i Kalemîyye başlıklı eserler vücuda getirilmiştir. Tıpkı Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî'nin Risâle-i Kalemîyye'si gibi.

Tuncay Bülbül, "Risâle-i Kalemîyye yazdığı bilinen iki edip vardır. Bunlardan birisi Kınalı-zâde Ali Çelebi, diğeri de Ni'metî'dir." (2011, s. 37) dese de sadece bu isimlerden söz edemeyiz, Risâle-i Kalemîyye yazan başka isimler de vardır. Yapılan katalog taramasında Mevlevî dervişi Fasîh Ahmed Dede (Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, yer numarası: 06 Mil Yz A 3554/6), Abdülğani-zâde Mehmed Nâdir Efendi (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Ha 362/41; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer numarası: 34 Nk 4909/43; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer numarası: 34 Nk 4202M/3; Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 617/11; Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 390/3), Abd-Allâh b. Tûrsûn (Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 390/6), Abd el-Gafûr Kemâl ed-dîn el-Lârî (Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 617/9), Abdülaziz el-Kaşi (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Fa 1589/69), Ebû'l-Fâzıl el-Kâzerûnî (Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 617/7; Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 390/1), Fevrî Ahmed b. Abdullâh (Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 617/10), Hinani-zâde (Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 568), Ümmüveled-zâde Ali Efendi (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Ha 138/10; Kayseri Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 103617/13), Dursun-zâde Abdullah Feyzî Efendi (Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer numarası: 34 Nk 4909/52), Kınalı-zâde Ali Çelebi (İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, yer numarası: 34 Ae Arabi 4332/3; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer numarası: 34 Nk 4909/50; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, yer numarası: 06 Mil Yz A 3554/20; Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 617/8; Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 390/4; Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Ha 362/43), Ni'metî (Milli Kütüphane I, yer numarası: A1959/1), Lütfî Bey-zâde (Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer numarası: 34 Nk 4909/51; Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 390/5), Muhammed b. Hatîb-zâde (Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 43 Va 390/7), Muhammed b. Muhammed el-Berdai (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Ha 362/48), Muhyiddin Muhammed b. Bedreddin el-Münşi Saruhani (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Fa 1609/14; Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, yer numarası: 34 Atf 2270/1; Manisa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 45 Hk 2970/3), Nimetullah b. Osman el-Honazî (Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, yer numarası: Râşid Efendi 617/3), Sarı Gür-zâde Muhammed Efendi el-Halebî (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, yer numarası: 19 Hk 848/8) ve Vali Efendi'nin (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, yer numarası: 34 Ha 362/45) Risâle-i Kalemîyye adlı eserler vücuda getirdiği tespit edilmiştir. Ama bunlar arasında sadece Fasîh Ahmed Dede ve Ni'metî'nin yazdığı Risâle-i Kalemîyye Türkçe, diğerkleri ise Arapçadır. Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî'nin yazdığı Risâle-i Kalemîyye de bu konuda yazıldığı bilinen üçüncü Türkçe Risâle olma özelliğini taşıyarak edebiyatımız için önemli bir hüviyete sahip olmaktadır.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Kalem Risâleleri 16 ve 17. yüzyılda yazılmıştır. Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin eserini tam olarak ne zaman ve ne kadar sürede yazdığı bilinmemekle beraber yazarın 1575 yılında hayatta olmasından hareket ederek 17. yüzyılda yaşamış olan Fasîh Ahmed Dede ve Abdülganî-zâde Mehmed Nâdir Efendî’nin Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin eserini okumuş olabileceği akla gelmektedir. Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî ise kendisiyle devirdaş olan Kınalı-zâde Ali Çelebi, Ni‘metî, Ümmüveled-zâde Ali Efendi, Dursun-zâde Abdullah Feyzî Efendî’nin eserlerini okuyup onlardan etkilenmiş olabilir.

Çalışmamızın buradan sonraki kısmında Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilip Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin Risâle-i Kelamiyye adlı eseri tanıtılacak, nüsha tavsifi, muhteva incelemesi yapılacak ve metnin çeviri yazısı verilecektir.

2. Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin Hayatı ve Eserleri

Kaynaklarda Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Hayatı hakkındaki kısıtlı bilgilere “Mu‘ceme’l-mü’ellifîn” (el-Ferfûr, 2022, s. 189-190) adlı eserden ulaşılmaktadır. Daha çok ansiklopedik çalışmalarıyla tanınan Kehhâle’nin en önemli eseri olarak nitelendirilen “Mu‘ceme’l-mü’ellifîn”de kendi dönemine kadar Arapça eser yazan vefat etmiş müellifler ele alınmıştır. Bu eserde 19.100 isimden söz edilmektedir. Makalemizin konusunu teşkil eden Risâle-i Kalemîyye yazarı Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin adı da bu eserde zikredilmektedir. Aynı zamanda Ahmet Çelik Kehhâle’nin eserinden yola çıkarak “‘Konevî’ Lakablı Âlimler” (Çelik, 2012, s. 29-32) başlıklı bir yazı kaleme almıştır. “Konevi” ifadesiyle sadece Konya merkez değil, günümüzde Niğde, Karaman, Antalya, Aksaray ve Nevşehir’i de içine alan bir bölge kastedilmektedir. Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî’nin memleketi de günümüz sınırları içerisinde ismi zikredilen bu altı şehirden biridir. Ama kesin olarak hangisi olduğu bilinmemektedir.

Kehhâle’nin eserinden edindiğimiz bilgilere göre Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî, nahivcidir. 1575 yılında henüz ölmediği dışında birkaç eseri hakkında bilgi sahibiyiz (Çelik, 2012, s. 29). Aynı zamanda Risâle-i Kalemîyye’nin sonunda Baba Hasan el-‘Alemî Camii’nin imamı olduğu yazmaktadır.² Bâyezîd b. ‘Abdülgaffar el-Konevî, 1575 yılında henüz ölmediği göz önüne alınırsa 1500’lerin ikinci yarısında bu camii imamlığını yaptığı söylenebilir.

Bu bilgiler haricinde birkaç makalede eserleri ile ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Eserlerinin çerçevesi dinî, tasavvufî, ahlâkî konular olduğu için bunlar daha çok İlahiyat alanında çalışan araştırmacılar tarafından araştırma konusu edinilmiştir. Eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

-*Muammeyât alâ Esmâ’i’l-Hüsna*, Başta Esmâ-i Hüsnâ olmak üzere insan isimlerini de konu edinen manzum bilmecelere muamma denilmektedir. Muammalar ilk

² Baba Hasan el-‘Alemî Camii Horhor Caddesi, Baba Hasan Âlemi Sokağı’nda bulunuyordu. Mescid, hicri 865/miladi 1460 yılında Fatih Sultân Mehmed’in alemdarı Baba Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mescid, yarı kâgîr, dört duvar üzerinde, ahşap çatılı olup, İsmail Ağa (Oruç Gazi) Mescidi’nin üstünde idi. Horhor Antikacılar Çarşısı binasının bitişiğindeki alan üzerindeydi. 1930 yılında kadro dışı kalan mescid, 1956 yılında Atatürk Bulvarı açılırken yola tesadüf etmediği halde, “ahşap çatılı ve değersizdir” denilerek yıktırılmıştır. Tuğla ile örülmüş minaresinin külâhı, kurşun kaplı idi. Günümüze, camiiyi yaptıran Baba Hasan Ağa’nın mezarı ile yıkık duvar kalıntıları ulaşmıştır. İbadethane binasının bitişiğinde Ahi Çelebi tarafından yaptırılmış olan mektep binası bulunmaktaydı. Bu yapı bugün mevcut değildir. Yerinde Horhor Antikacılar Çarşısı’na ait bina yükselmektedir. Bu binanın yapılış amacı da okul binası olarak inşa edilmişti. Daha sonaları Antikacılar Çarşısı olmuştur. Hasan Baba’nın mezarı caminin önünde sokak aşırı ötesinde ve bir evin bahçesindedir. Bugün mescitten iz yoktur (Göncüoğlu, 2010, s. 141).

yazıldıklarında Esmâ-i Hüsnâ için düzenlenmelerine rağmen sonraları insan isimleri için de yazılmıştır (Levend, 1972, s. 50-51).

-*Şerhu Nevâbîğî'l-kelim li-Zemaşşeri*, H. 983'te (M.1575-76) tamamladığı (ö. yaklaşık 1000/1591) Bayezid Velîyüddin Efendi'de mahfuz şerhi (Sakarya, 2018, s. 441).

-*Müdrîcî'l-fevâid*, İbnü'l-Hâcib'in zikretmediği nahiv kaidelerine temas ederek el-Kâfiye'nin eksiklerini tamamlayan bir eser kaleme almıştır (Yavuz, 1992, 102).

-*Şerhu lübbu'l-Elbab fi İlmi'l-i'rab li'l-Beyzâvî* ve *Şerhu Tevabiu'l-Kelim* (Çelik, 2012, s. 29) adlı eserler yalnızca Ahmet Çelik'in yazdığı "Konevî Lakaplı Âlimler" başlıklı yazıda geçmektedir. Orada da sadece isim olarak zikredildiği için eserlerin neyi konu edindiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte *Şerhu lübbu'l-Elbab fi İlmi'l-i'rab li'l-Beyzâvî'nin* Beyzâvî tarafından İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye'nin eksikliklerini tamamlamak için yazdığı *Lübbu'l-Elbab fi İlmi'l-i'rab* adlı esere Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî tarafından yazılan bir şerh olabileceği düşünülmektedir.

3. Eserin Nüsha Tavsifi

Türkçe olarak kaleme alınan Risâlenin tespit edilen tek nüshası vardır. Bu Risâle, Fransa Millî Kütüphanesi Turc. 296 numaralı şiir mecmuasının içerisinde yer almaktadır. Risâle-i Kalemîyye, 105 varaktan oluşan mecmuanın 98a-103b varakları arasında bulunmaktadır. Mecmuanın içinde Arapça, Farsça şiirler haricinde Âhî, Ahmed Paşa, Bâkî, Bedî'i, Cihânî, Cinânî, Çerâğî, Çeşmî, Emrî, Fazlî, Ferdî-i Acem, Ferruhî, Fevrî, Figânî, Fûrûğî, Gedâyî, Hafî, Hâkimî, Hayâlî, Hayretî, 'İlmî, İshak Çelebi, Kalbî, Latîfî, Muhibbî, Muhyî, Necâtî, Nev'î, Nihânî, Rahmî, Sa'dî, Siyâhî, Siyâmî, Sünnî, Şehîdî, Şem'î, Şemsî, Şihâbî, Tâbî, Taşlıcalı Yahya, 'Ubeydî, 'Ulvi, 'Usûlî, Ümîdî, Vahdî, Yümnî ve Zâtî'nin çeşitli nazım şekilleri ile yazılmış şiirleri mevcuttur. Görüldüğü üzere metnin içerisindeki manzum parçalar önemli bir yer kaplamaktadır. Mensur kısmın aralarında 17 ayrı manzum parça bulunmaktadır. Toplam 26 beyittir ve en azı 1 ve en çoğu 7 beyit olacak şekilde tertip edilmiştir. En uzun manzum kısım olan bu 7 beyit metnin son mensur kısmından, yani bitişinden önce yer almaktadır. Bir şiir mecmuası olmasının yanı sıra içerisinde mensur parçalar da bulunmaktadır.

Mecmuadaki şairlerin çoğu 16. yüzyılda yaşamıştır. Mecmuada şiirlerine yer verilen şairlerin ölüm tarihlerinden yola çıkılarak mecmuanın 17. yüzyılda derlenmiş olduğu düşünülmektedir. Bu durum, Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî'nin 1575 yılında hâlâ yaşıyor olduğunu ifade eden Kehhâlê'nin eserindeki bilgi ile örtüşmektedir. Osmanlı döneminden beratlar, şer'îyye sicilleri, siyasî mektup örnekleri, muhabbet-nâme, tahta bitinden korunmak için eve yapıştırılması gereken harfler, Mehmed Efendi'nin Malta'da hapisteyken okuyup hapisten kurtulmasını sağlayan dua ve Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî'nin Risâle-i Kalemîyye adlı eseri mecmuadaki mensur metin örnekleridir. Mecmuadaki en uzun mensur bölüm ise Risâle-i Kalemîyye'ye ayrılmıştır.

Risâle-i Kalemîyye'nin yazıldığı varaklar 20,5 × 12,5 cm. boyutundadır. Varaklar 11 satırdan oluşmaktadır. Su yolu filigranlı kâğıt kullanılmıştır. 105 varaklık mecmuada Risâle-i Kalemîyye 98a'da başlamaktadır. 103b'de sona ermektedir. Yazmanın kenar için oluşturulmuş cetveli yoktur. Ancak Risâlenin yazılı olduğu varakların kenar boşlukları her sayfada aynı ve düzenlidir. Varaklar oldukça sadedir. Süslü, tezhipli ve motifli değildir.

Katib hattı da denilen tevkîî yazı ile yazılmıştır ve bu açıdan mecmuadaki diğer yazılardan farklıdır. Ketebe kaydından eserin müellif hattı olduğu veya müellif hattından kopyalandığı anlaşılmaktadır. Ketebe kaydında "Harrerehu el-fakîr Bâyezîd

bin ‘Abdülğaffar el-Konevî el-imâm li-mescid-i Baba Hasan el-‘Alemî” ifadesi yer alır. Yazarın kim olduğu, hangi mesleği yaptığı, hangi camiide çalıştığı gibi diğer kaynaklarda yer almayan bilgilere bu ketebe kaydı sayesinde ulaşmaktayız.

Eser, manzum-mensur karışıktır. 98a varağında yer alan Risâle-i Kalemîyye’nin Arapça başlığı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. “Risâletün Bi’t-Türkiyye Kalemîyye” başlığı ve altında eser hakkında Arapça bir açıklama yer almaktadır. Eserde söz öbeklerini ve satır sonunu belirtmek için kullanılan noktalama işaretleri, “bundan sonra, nazım, mesnevi, dahi” gibi mensur anlatımdan manzum parçaya geçildiğinde veya konuyu derinleştirme amacı güdüldüğünde, söylenenlere ek olarak açıklama getirileceğinde kullanılan bu ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bunlar haricinde metnin tümü siyah mürekkeple yazılmıştır.

Risâlenin giriş kısmında yaklaşık bir sayfalık mensur girişte ağır, Arapça-Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü sanatlı bir dil kullanılmıştır. Tabii günümüz bakış açısıyla baktığımız için bize ağır gelmekle beraber, yazıldığı dönem veya hitap ettiği kitle için ifadeler daha anlaşılır olabilir. Yazarın Arapça ve Farsça kullandığı ifadelerden yola çıkarak iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu söylenebilir. Yazarın Baba Hasan el-‘Alemî Camii’nde imam oluşunu de göz önüne alırsak dinî konulara ve özellikle Arapçaya olan hâkimiyetini daha iyi anlamlandırmış oluruz.

“Sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not (Topuzoğlu, 1997, s. 419)” şeklinde tanımlanan hâşiye, yazma eserlerin derkenarlarına yazılır. Genellikle metnin daha anlaşılır olması için metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, âyet, hadis, şiir gibi hususlarla ilgili yapılan kısa açıklamalardır (Topuzoğlu, 1997, s. 420). Bu açıklamalar orijinal bir yorum olabileceği gibi başka bir metinden veya başka bir müelliften yapılmış iktibaslar da olabilmektedir (Gacek, 2017, s. 104). Özel bir hâşiye kategorisi olan minhuvat büyük bir önem taşır. Daha çok ilmî eserlerdeki hâşiyelerde minhuvat kayıtları vardır. Edebî metinlerde pek rastlanmayan bu kayıt türü, daha çok ilmi eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliğinden dolayı istinsah veya mukabele kaydı olarak da değerlendirilmiştir (Ece, 2014, s. 376, 656).

Minhuvat, hâşiyenin bizzat müellife ait olduğunu gösterir (Yılmaz, 2018: 108). Minhuvat “ondan” anlamına gelen Arapça “minhu” kelimesinin cem-i müennesidir ve “onun tarafından yazılanlar” anlamına gelir (Yılmaz, 2018, s. 108). “O” diye kastedilen kişi müelliftir. Minhuvat kaydı, hâşiyedeki notun sonunda “منه” ibaresiyle gösterilir. “Ondan” anlamına gelen bu kısaltma yazarın bir başka eserinden yapılmış olabileceği gibi, eserin başka bir el yazmasındaki yazara ait yorumunun aktarılmış şekli de olabilmektedir (Gacek, 2017, s. 106).

Bâyezîd b. ‘Abdülğaffar el-Konevî, Risâle-i Kalemîyye’nin derkenarlarına 13 adet minhuvat kaydı düşmüştür. 98b’ de 1, 99a’ da 2, 99b’ de 1, 100a’ da 3, 100b’ de 2, 101a’ da 1, 101b’ de 1 ve 103b’ de 2 adet minhuvat kaydı bulunmaktadır. Müellifin metnin derkenarına birtakım açıklamalar düşmüş olması önemlidir. Bu minhuvat kayıtlarından ikisi ayetten (İstikak suresi 18. ayet, Kaf suresi 10. ayet) biri de hadisten iktibastır. Müellif, bu iktibasları metinde kullandığı ifadeleri kuvvetlendirmek için kullanmıştır. İktibas olmayan minhuvat kayıtları için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Müellif yine aynı şekilde metinde ifade ettiği cümleleri kuvvetlendirmek, desteklemek, metnin bağlamında olan ancak metne yazıldığı takdirde metnin ahengini bozacak açıklamaları -günümüzdeki dipnot anlayışı gibi düşünülebilir- bu şekilde kaydetmiştir. Örneğin metinde “sürh-âb” ifadesi geçmektedir. Müellif bu ifadenin açıklamasını metnin içinde değil, minhuvat kaydında vermiştir. Sonuçta metin edebî bir hüviyete sahip olduğu için, bu tarz ifadelerin metnin içinde yer alması edebî eserden ziyade didaktik bir esere

uygundur. "Bahr-ı esved", "Akdeniz", "Mûsâ" ifadelerinden murat, yani metinde geçen bu ifadelerle anlatılmak istenen şeyler de aynı şekilde minhuvat kaydında gösterilmiştir.

4. Eserin Muhteva İncelemesi

Eserde kalem "dahi" diye başlayan her bölümde bir nesneye teşbih edilmiştir: "Çâpük-süvâr-ı meydân-ı suhuf-ı masâhif, aslından kopmuş bâsiku'l-kad bir dirah-ı hurmâ-yı aslî, el üstünde tutarlar bir bâz-ı siyeh-minkâr, bir gavnâs-ı bî-bâk, sûtûn-ı keştî-i hikmet, asâ-yı îcâz-ı Mûsâ, şâh-ı gül-i emel" gibi. Her benzetmenin birbirinden oldukça bağımsız, farklı noktalarda oluşu kalemin ne kadar farklı hayallere konu olduğunu ve olabileceğini de göstermektedir. Müellif, kimseye benzemeyen, kimseye kıyas dahi edilemeyen Allah'a hamd ü sena ederek metne giriş yapar. Allah, cinlerin ve insanların yaratıcısı olduğu gibi kudret kaleminin de yaratıcısıdır. Metinde kalemle ilgili verilen ilk özellik kudret sahibi oluşudur. Aynı zamanda kalem-i kudret ifadesi, yaratılanların Allah'ın gücüyle meydana geldiğini gösterir. Kudret kalemi güzelliği yaratan, ilâhî gücü, yaratılan varlık ve nesnelere mükemmelliği ve kusursuzluğunu ifade etmektedir.

Hiz. Muhammed'in cennetinin nurlarla dolu olması için Allah'a sayısız dua eder. Kamış kalemlerin ucunun yazmaya başlamadan önce kesilmesi ve ortadan yarılmaya kalem kat etmek, şakk etmek denilir. Bu işlem kalemlerin daha fazla mürekkep tutmaları için yapılır (Yazır, 1974, s. 164-171). Kalemin şakk oluşu, ucu yarılan bir nesne olması yani kalemin açılışına telmih yapılmıştır. Kalem dili olan bir varlık gibi tasvir edilmiştir. Kalemin doğal yapısına ait özellikler, insanî vasıflar gibi telakki edilmiştir. Eserin yazıldığı dönemde kamış kalemler kullanıldığı için bu kalemlerin şakk olmuş, açılmış görüntüsü dile benzetilmiştir. Kalemin ucunun şakk edilip açılmaması kalemin yazamamasına, dolayısıyla suskunluğuna neden olmuştur.

Müellif, kendisini sözün güzel şairi olarak överek metindeki ilk şiirine geçmiştir. Şairin yaşadığı ayrılığın gamıyla divit gibi bağı kan, kalem gibi şaşkınlıktan bahtsız olmuştur. Bağı kan ifadesi kalemin ucundan dökülen kırmızı mürekkep damlalarını ima edecek şekilde kullanmıştır. Şair, mürekkebin kırmızı rengi ile kan ve kırmızı mürekkep arasında ilişki kurmuştur. Kalemin kâğıda yazmak üzere aşağı çevrilmesi, baş aşağı olmak deyişiyle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Kalemin çıplak bedenine sadece Türkçeden ibaret elbise giydirilmesini isteyen müellif, Arapça ve Farsçaya vukufiyetinin yanında Türkçeye olan bağlılığını, kaleminden çıkacak mürekkeple oluşturulacak her eserin Türkçe yazılması gerekliliğini dile getirmiştir. Kalemin bilinmesi gereken ilk özelliği, her şeyi sanatla yaratan sultanın (Allah'ın) "Yaz!" emrinin sırlar kâtibi oluşudur. Yerde ve gökte yapması gereken yazı işlerini mecburi olarak sürdürmesi gerekmektedir. Kalem, efendisinin emirlerini yerine getirmek zorunda olan bir kâtip olarak tasavvur edilmiştir. Kâtipler kalemi başlarının üstünde tutarlar. Çünkü onlar için yazı, hayatlarını sürdürüp geçimlerini sağlayan bir nevi ekmek kapısıdır.

Eserde geçen ilk hadisin "Evvelu mâ-ḥalâkallahu'l-kalem ḳullemâ ḥaleḳa ḳâle üktüb"ün anlamı, Allah'ın yarattığı ilk nesnenin kalem oluşudur. Metin içerisinde sadece bir kısmı alınan hadisin tam ifadesi şöyledir: "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur (Müsned, V, 317: Buhârî, "Kader", 2: Ebu Davud, "Sünnet", 16: Tirmizi, "Tefstrü'l-Kur'an", 67).

Kalem her zaman yaratır, söyler, yazar. Burada yaratmaktan kasıt, eser vücuda getirmek ya da öncesinde söylenen Allah'ın kudret kalemi ile varlıkları yaratması arasında bir bağ kurulabilir. Eserde peygamberlerin hayatlarına telmih vardır. Nasıl ki

sultan ve köleler Hz. Yusuf'u el üstünde tutup değer verdikleri halde kuyuya girdiyse kalem de tıpkı onun gibi kuyuya girer. Buradan kalemin herkes tarafından değer verilen bir nesne olduğu çıkarımı yapılırken ona değer vermeyen, yerin dibine sokan insanların olabileceği anlamı da çıkarılabilir. Kalem, o düştüğü kuyudan kurtulup güzelliğiyle meşhur Mısır azizi olup ufuklara fermanını yayar.

Kalem, seri hareketleri dolayısıyla sayfaların meydanına çabuk binen, mızrağı olan bir asker, Müslümanlara yardım ve dini yüceltmek için kâfirlerle savaşan bir savaşçı, mızrağı kan olan bir kahraman yiğit, dine hizmetinden dolayı uzun bir ömre layık görülen, üstünlük sağlayan kamışı elde eden, dünyada eşi ve benzeri olmayan usta bir savaşçıdır. Uzun gövdesi, silindirik şeklindeki yapısı ve heybetiyle etrafındaki insanları etkileyen, şiddetli esen rüzgârdan dolayı hasar görmeyen, bu zor koşula rağmen taze ve tatlı meyveler veren hurma ağacı gibidir.

Müellif, duygularını ifade etmesini sağlayan kalemi bazen de hayvanlarla özdeşleştirerek düşüncelerini ifade etmiştir. Kalem, yırtıcı bir kuş olan şâhbâz (doğan) ve onun gagası ile özdeşleştirilmiştir. Siyah gagalı olan bu kuşun gagası avını yedikten sonra kırmızı olur. Şekil itibarıyla kalem, doğanın gagasına benzer. Siyah gaga, siyah mürekkeple yazan kalemdir. Avını yedikten sonra ağzı kandan dolayı kırmızı olduğu için kırmızı mürekkep kana benzetilmiştir:

*Geh kara kuş şayd ider ol bâz geh sürh-âb hem
Görinür minkârı hûn-âlûde andan dem-be-dem*

Kalem, yüksekten uçan doğan gibi mânâlarla dolu harfleri kanat gücüyle, hızlı hareket ederek kâğıda aktarır. Avlarına aman vermeyen doğan gibi kalem de mânâlarla dolu harflere aman vermez:

Şairlerde doğuştan gelen, güzel söz söyleme yeteneği ile papağana verilmiş olan insan sesini taklit edebilme özelliği birbirine benzetilmiştir. Kalemi papağana teşbih etmiştir. Çünkü şairlerin kalemi güzel sözler söyleyen papağandan daha güzel sözler söyler.

Kalem, bilgi denizine dalıp harf zarfından cevher yüklü yüz bin tane inci tanesi çıkartıp satır ipliğine geçiren korkusuz bir dalgıç gibidir. Dürer-i güher-bâr ifadesiyle inci, cevher saçtığı bildirilen bir kalemdir. Kalem, şekli dolayısıyla ipliğe benzetilmiştir:

*Me'ânî dürlerininûn taraf-ı harfın
Bisât-ı kâğıda yazup şatar ol*

Arkası kesilmeden sürüp giden hayallerinin yelkenini düzeltip avucunu açarak yolculuğa çıkarken edilecek bir dua olan "Yüzmesi de durması da Allah'ın adıdır." ayetini okuyup Karadeniz'den Akdeniz'e, güneyden kuzeye, kuzeyden güneye doğru akıp "O Allah'tır ki denizi içinde gemiler akıp gitsin diye size boyun eğdirdi." ayetini hal diliyle ya da söz ile söyleyen hikmet denizinin direğidir.

Kalem, Hz. Musa'nın esasına benzetilir. Ejderha ise Firavun'un nefsinin temsil eder. Hz. Musa'nın esasının ejderha oluşu hadisesine telmihte bulunulur:

*Bir 'aşâdur görünür Fir'avn-ı nefsün gözine
Ger kulağ urmaz ise ol bâğî Mûsâ sözine*

Hz. Musa'nın sözünü dinlemeyen Firavun'un nefsinin (ejderhasının) gözüne bir asa görünür. Hz. Musa'nın eli kalemlerle özdeşleştirilerek uzun, karmaşık, değişik mânâlar taşıyan bir asa olarak tasavvur edilmiştir. Musa'nın eli değdikçe müellifin hayalindeki karışıklık ortadan kalkar. Bu asayı denize vurduğunda sular yarılıp iki tarafa doğru çekilince yazı satırlarının askerlerini mürekkep denizinden geçirdi.

Kalem, emel gülünün dalıdır. Ümit goncasının gizlendiği bu daldan türlü türlü taze güller açar. Şekil yönüyle kalem gülün dalına, mürekkep goncaya, gül ise kalemde çıkan yazılar, eserlerdir. Güzel oyun oynayan Arap atıdır. Kalem, çabukluğu ve hızlı hareket edişi yönüyle ata benzetilmiştir. Kâğıtları tecrübe etme meydanında koşup son durağına yetişip sonra tekrar meydan başından koşmaya başlar. Burada bir varak bitip diğerine geçmek de anlatılıyor olabilir, bir esere başlanıp bitirilmiş olması da kastediliyor olabilir. Hızlı koştuğu için ona ter gelmez, ama ağzından döktüğü kanlarla pek çok varağı boyar. Kan yine kırmızı mürekkebe benzetilmiştir:

*Esb-i tâzîdür segirtmekten aña gelmez 'arâk
Lîk ağzından döker kanı boyanur çok varâk*

Telkin ve bilgi meclisinden divitin (mürekkep hokkası ile içinde kamyş kalem ve onu açmakta kullanılan kalemtıraş gibi yazı yazmaya yarayan aletlerin bulunduğu kutu) kudretinin aslına yükselip eşsiz tefsir sayfaları önünde tutup "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu çöz. Ki sözümü anlasınlar." ayetini dilinden düşürmeyip yumuşak sözlü olup herkese söz makamında ve büyük mevkide bulunanların sözlerinin bağına saygı duyup derdini anlattırır. Hak yolunda yürüyen kullar bu doğru yolu takip edip maksatlarında başarılı olan dostlar her iki dünya saadetine de sahip olsunlar.

Müellif, ketebe kaydına geçmeden önce kalemi benzettiği son şey beş imam, rükû ve secde edenlerdir. Beş vaktini ibadet etmekle geçirir, ibadetlerinde zerre miktarda dahi aldatma yoktur. İbadetinde kusur olursa da bunları saklayıp gizlemez. Bun kusurlar için af diler. Müellif, kalemin her vakit ibadetle geçiren biri gibi o da bütün vaktini yazı yazmakla geçirir. Hep doğruları yazar, yazdıklarında yalan veyahut aldatma yoktur. Eğer bir hatası olursa da "Ben bir hata yaptım. Beni affedin." der. Metnin sonu olduğu için müellif, kaleminden kusurlu bir şey çıktıysa özür dileyerek metni bitirir.

Kaleme Farsça'da "kilk" denildiği, kalem kelimesinin kökü olan "kalm"ın yontmak anlamını taşıdığı, Musa ismine Arap dilinde ustura denildiği gibi bazı kelimelerin sözlük anlamının ne olduğu bilgisi verilmiştir. Bu da o dönemde kullanılan, ama günümüzde o anlamı yitiren sözcüklerin anlam dairelerinin zenginleştirilmesine katkı sağlamaktadır.

5. Eserin Çeviri Yazısı

[98b] Risâletün Bî't-Türkiyye Kalemîyye

Hazîhi risâletühu ce'altühâ zerî'atehu ilâ seddetihi'l--me'tâ'atihi li-talebi'l-mezra'atihi li-seddi'l-fâkatihi ve's-sedâdi bi't-tükavvî 'ale't-tâ'atihi 'alâ kaddehu't-tâkathu. Tezkirate'n-feinne'z-zikra teneffu' el-mü'minîn

Sipâs-ı bî-kıyâs. Hâlik-i cinn ü nâsa ki kalem-i kudretin şafha-i vücûd-ı insânide âyet-i kübrâ tahtîri ile cârî kılup, kulüb-ı ârifânda imdâd-ı midâd-ı hayât-ı sermediyyeyi sârî kıldı ve dürüd-ı bî-şümâr, ber-ravza-i resûl-i pür-envâr olsun ki kamer-i müttesâk hilâl-i nâhun-ı şerîfin görüp çün kalem iki şakğ oldu³. Dağı âl u aşhâbına ki benân-ı beyânları katında zebân-ı hâme hâmüş ve rüy-ı nâme nâ-hoşdur. Bundan sonra 'özü-i bî-çâre-i bâ-niyâz ma'rûz-ı aşhâb-ı efkâr-ı hüma-pervâz kılınur ki şâ'ir-i [99a] rengin-makâl buyurduğı üzre nazm:

*Devât-âsâ benüm hecrüñ gamıyla bağı hün olmuş
Kalem-mânend hayret yazısında ser-nigün olmuş*

³ Kâle te'âlâ: "Ve'l-kameri izâteseka [Dolunay halini aldığı zaman aya ki (İştikak Suresi 18. ayet)]" ey ictema' ve ve sâre bedren. *Minhu*

Bende-i medhüş-ı bî-hüş hâtırına lâyiḥ oldı ki ten-i ‘uryân-ı hâmeye libâs-ı ‘ibâret-i Türkî ile câme giydirile. Bilgil ki qalem evvel maşnû ‘-ı bârî-i sultân-ı emr-i üktübün kâtib-i esrâridur⁴ ki yerde ve gökde kârî cârî olup şafḥa-i maqşûd üzre ḥareketi iztirârî olup⁵

Mesnevi
El üstünde tutarlar anı küttâb
İder ḥıdmet aña beş bende nâ-yâb [99b]

El üstünde tutar sultân u bende
Girür Yûsuf gibi sencile bende

‘Azîz-i Mısr olup ḥüsn ile meşhûr
Yüridür ḥükm ile âfâka mensûr

Daḥı çâpük-süvâr-ı meydân-ı şuhuf-ı maşâḥif olup küffâr-ı ḥâksâr-ı ḥvâr u zârûñ kâr-zârın qaşd idüp nîzesin eline alup nuşret-i müslimîn ve i‘lâ-ı dîn için qaşd-ı kefere vü mülḥidîn idüp ekser anda nîzesinden qan tamar bir dil-âver olduğundan Bârî ta‘âlâ ‘ömr-i dirâz erzânî kırup qaşaba-i sebki iḥrâz⁶ [100a] eylemişdür.

Nazm:
Bulunmaz cihânda qalemde bahâdır
Kul olsa bulunmaz kimesne bahâdır

Daḥı aşıldan kopmuş bâsiḳu‘l-ḳad bir dıraḥt-ı ḥurmâ-yı aşıldır⁷ ki şedâ‘id-i rûzigâr-ı gaddârdan şâḥları dökülüp ḥuşk-nihâd olduğdan soñra daḥı zemîn-i sepîd üzre diküldiği sâ‘at ol zemîn üzre ḥurmâ-yı şîrin ü ter döküp hemân-dem semeresinden müntefi‘ olunup⁸ qaşabu‘l-ḥabîbden nişân virdi.⁹

Nazm:
Zihî ḥurmâ ki göz daḥı hem andan
Alur lezzet ki o çeşm-i çerezdür
Daḥı teşbîḥ idüp şâ‘ir anı dir
Letâfet bâğına gūyâ ki rezdür

[100b] Daḥı el üstünde tutarlar bir bâz-ı siyeh-minḳârdur ki başından üsküf-i devât alıup şikâra şalıduḳda murğ-ı bülend-pervâz hurûf-ı ma‘nâyı çarb-ı dest-i şahrâ-yı varaḳa indirüp başa düşer ve gâḥ şikâr-ı mezbûrdan tenâvül idüp sürḥ-minḳâr olur.¹⁰

Nazm:
Geh qara kuş şayd ider ol bâz geh sürḥ-âb hem
Görinür minḳârî ḥûn-âlûde andan dem-be-dem

⁴ “Evvelu mâ-ḥalaḳallahu‘l-qalem küllemâ ḥaleḳa qâle üktüb (Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir ve ona “Yaz!” dedi.)” *Minhu*

⁵ Bilgil ki ‘ibâretinde qalem lisân-ı Fûrde kilik olmağla işâret ve bârî ‘ibâreti qalem yonıcı ma‘nâsına idügin ihâm ider. *Minhu*

⁶ Qaşaba-i sebki iḥraz qalem evvel-i maḥlûḳullâḥ olmağla işâretdür. *Minhu*

⁷ Qâle te‘âlâ: “Ve‘n-naḥle bâsiḳâtin [Ve yüksek hurma ağaçları (Kaf suresi 10. ayetin başı)]” ey ṭavilâtü‘l-ḳadd. *Minhu*

⁸ Murâd aşıldan ḳamısuñ yaprağı ve ḳaddi ḥurmâ ağacına nev‘-i şebih olduğudur. *Minhu*

⁹ Qaşabu‘l-ḥabîb ḥurmâdan bir nev‘dür ve yonılmış qaleme qaşab demek ḥüsnî zâhirdür. *Minhu*

¹⁰ Sürḥ-âb añut kuşu didükleri murğ-ı sürḥ renkdür ki burada midâd-ı sürḥ murâd olmuşdur. Nitekim qara kuş ile mürekkeb-i siyâḥ murâd oldı. *Minhu*

Şeh-per-i sebz ile pervâz idici bir murğ idi
Tûṭî gibi sürh-minḳâr olsa ol olmaz 'aceb

Tûṭî-i Hindû durur Vâsıṭ'da itdi âşiyân
Bâl u perrin döküben geşt¹¹ [101a] eyledi Rûmî 'ayân

Daḫı bir ğavvâş-ı bî-bâkdur ki baḫr-ı hibre ser-fürü idüp ṭaldı[k]da zarf-ı ḫarfden şad-hezâr dürer-i güher-bâr menşür çıkarup silk-i şatrdâ nazm ider.

Nazm:

Me 'ânî dürlerinüñ ṭarf-ı ḫarfın
Bisâṭ-ı kâğıda yazup şatar ol

Daḫı sûtün-ı keşti-i ḫikmetdür ki mellâḫ-ı engüşt ṭül-i ḳâmetince cevfinde olan ḫayâl-i ṭevâli ıṣlâḫ idüp keff-i dest yelkenin açup "Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ"¹² âyetin okuyup baḫr-ı esvedden Aḳdeniz cânibine¹³ cenûbdan şimâle ve şimâlden cenûba cârî olup "Allahüllezi şehhara lekümül bahra li tecriyel fülkü"¹⁴ âyetin lisân-ı ḫâl belki [101b] zebân-ı maḳâl ile nâṭıḳ u güyâ olur.

Nazm:

Sûtün-ı keşti-i engüşt-nümâdur
Anuñ sûdı dilâ 'ibret-nümâdur¹⁵

Yürür üstinde bir şeyiñ 'acebdür
Ḥaḳıḳatda ne yerdür bu ne mâdur

Daḫı 'aşâ-yı i 'câz-ı Mûsâ'dur¹⁶ ki neçe ḫabbâl-i tevâl-i şu 'bân-mişâli yudup dest-i Mûsâ degdikde ḫibâl-i ḫayâl-âsâ nâ-bedîd ve nâ-peydâ olup hemân yine şekl-i 'aşâ göründi. Dest-i Mûsâ degüp baḫr-ı hibre ḫarb olunduḳda iki şakḳ idüp 'asker-i suṭür-ı bî-a 'dâdı yemm-i midâddan fezâ-yı ṭarasa geçürdi.

Nazm:

Bir 'aşâdur görünür [102a] Fir 'avn-ı nefsiñ gözine
Ger ḳulaḳ urmaz ise ol bâğî Mûsâ sözine

Daḫı şâḫ-ı gül-i emeldür ki gonçe-i ümîd anda nühüfte ve andan şüküfte olur.

Nazm:

Yazılıben açılır andan şehâ şâm u şehir
Niçe şekl-i gonçelerden niçe dürlü verd-i ter

Daḫı bir esb-i tâzî-i ḫoş-bâzîdür ki sevâd-ı eşâbi 'i miḫmâzın yiyüp ḳulağın diküp sıçrayup meydân-ı imtiḫân-ı evrâḳda segirdüp menzil-i âhirine yetişdikde dönüp yine meydân başından segirtmege başlar.

Nazm:

Esb-i tâzîdür segirtmekten aña gelmez 'arâḳ

¹¹ Bâl u perrin dökmesi yeşil yaprakları dökülüp mücerred olup kitâbete geldiği ma'nâdur. *Minhu*

¹² Onun yürümesi de durması da Allah'ın adıyladır. (Hud suresi 41. âyetin ortası)

¹³ Baḫr-ı esvedden murâd mürekkeḫ ve Aḳdeniz'den beyâz varaḳdur. *Minhu*

¹⁴ Allah, gemiler emriyle akıp gitsin diye denizi hizmetinize verendir. (Casiye suresi 12. âyetin başı)

¹⁵ 'ibret-nümâdur: 'ayn-nümâdur, metin.

¹⁶ Mûsâ lisân-ı 'Arab'da usturaya ıṭlâḳ olunur murâd ḳalemtraşdur dest-i Mûsâ degmek daḫı hemân o ma'nâdur. *Minhu*

Lîk [102b] ağzından döker kanı boyanur çok varak

Dağı gâhî maḥâfil-i telkîn ve mecâmi‘-i yakînde kürsî-i devâta ‘urûc idüp şaḥîfe-i tefsîr-i bî-naẓîri önünde ʃutup “*rabbîşraḥlî şadrî ve yessîrlî vaḥlul ‘uḳdete min lisânî yefḳahû kavlî*”¹⁷ âyetin vird-i zebân etdikde raḥbu‘l-lisân olup ḥâş u ‘âma li-küllî maḳâm-ı maḳâl ve li-küllî maḳâl-i ricâl zâbiḥâsın ri‘âyet idüp tamâm tefhîm-i merâm etdirür ki tâ ‘ibâd-ı ‘abbâd menhec-i reşâda sâlikîn olup şadâik-i maḳşûde-i fâ‘izin ve sa‘âdet-i fi‘d-dâreyni ḥâ‘izin [103a] olalar.

Nazm:

*Reşâd ehline çok eyler du ‘âyi
Görür yanında bir deroîş u bayı*

*Gözi yaşıyla eyler hem sücûdı
İder muḥtâca dürli dürli cûdı*

*Keser zeylin ki ola ṭâ‘atde ol cüst
Rükû‘ u secdede olmaya hem süst*

*Dilin kesmiş durur ḥilm ile ḥalkdan
Uzadur dilini hem bîm-i Ḥaḳdan*

*Riyâzetden tehîdür cevfi anuñ
Ḥaṭâdandur velî çok ḥavfi anuñ*

*Yüzi yerde musaḥḥar hem musaḥḥir
Ki tedbîr-i debîr ile müdebbir*

*Zebânı virdidür ma‘ḳûl u menḳûl
Olupdur ḥalk-ı ‘âlem içre maḳbûl*

[103b] Dağı evḳâtında ḥamse¹⁸ imâm râki‘ ve sâcid ṭâ‘atde mufaşşar bir ‘âbiddür.

*Çü yokdur ḥıdmetinde zerre ḥîle
Geçer evḳât-ı ḥamsı secde ile*

*Gözi aydın olur¹⁹ kılsa ‘ibâdet
Senâ eyler ger eylese i‘ânet*

‘İbâdetinde taḳşîre ikrâr ve andan i‘tizâr için

*Bende hemân bed ki güzer-i zi-taḳşîr-i ḥîş
‘Özr-be-dergâh-ı Ḥudây âveredi*

vird ider.

Temme mâ-lâhe li‘l-b âli fi-vaşfi‘l-ḳalem. Vallâhu ta‘âlâ aḥkem u a‘lem.

Harrerehu el-faḳîr Bâyezîd bin ‘Abdülḡaffar el-Konevî el-imâm li-mescid-i Baba Ḥasan el-‘Alemî

¹⁷ Rabbim! Göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar (Taha suresi 25-28).

¹⁸ Ḥamsdan murâd ḥams-ı eşâbi‘ olup ve imâm olması eşâbi‘a teḳaddüm idüp eşâbi‘aña tâbi‘ olmasını iş‘âr ider ki ḥâl-i münşî-i ḥaḳîrdür. *Minhu*

¹⁹ Gözi aydın olmadan murâd beyâz varaḳa vuşûlidür ki murâd-ı küllidür. *Minhu*

Sonuç

1500'lerde yaşadığı bilinen Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî, manzum ve mensur eserler kaleme almıştır. Eserlerinin çoğunluğu şerhlerden oluşmaktadır. İbn Hâcib'in nahiv alanında yazdığı el-Kâfiye'nin Birgivi tarafından yapılan şerhinin şerhini; Zemahşeri'nin seçkin sözler, seçkin ve üstün zekalı kimselerin sarf ettikleri sıra dışı sözler anlamına da gelen ve yaklaşık üç yüz seçkin ifade ve ibareden oluşan Nevâbiğu'l-Kelim'in şerhini yapmıştır. İbn Hâcib'in zikretmediği nahiv kaidelerine temas ederek el-Kâfiye'nin eksiklerini tamamlayan bir eser kaleme alarak iyi bir nahivci olduğunu göstermiştir. Birgivi gibi bir âlimin, İbn Hâcib gibi bir fıkıh bilgini, dil bilimci ve yazarın, Zemahşeri gibi tefsir, kelâm, fıkıh, lügat ve belagat gibi birçok İslâmî alanda araştırmalar yapmış bir İslam bilgininin eserlerini okuyup anlayacak kadar iyi Arapça ve Farsçaya sahip olduğu gibi bu eserlere şerh yazacak, eklemeler yapacak kadar da iyi bir müellif ve nahivcidir. Kaynaklarda nahivci oluşunun yanı sıra imam olduğu ya da Baba Hasan el-'Alemî Camii'nde imamlık yaptığı ile ilgili bilgi bulunmamakla beraber bu bilgileri Fransa Millî Kütüphanesi Turc. 296 numaralı şiir mecmuasının 98a-103b varakları arasında yer alan Risâle-i Kalemîyye'nin ketebe kaydından öğrenmekteyiz. Katib hattı da denilen tevkîî yazı ile yazılmıştır ve bu açıdan mecmuadaki diğer yazılardan farklıdır. Ketebe kaydından eserin müellif hattı olduğu veya müellif hattından kopyalandığı anlaşılmaktadır

Müellifin "Risâletün Bî't-Türkiyye Kalemîyye" başlıklı eseri üzerinde bugüne kadar inceleme yapılmamıştır. Hatta kaynaklarda eserin varlığı ile ilgili bir bilgiye de rastlanılmamıştır. Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî bu eserde, kalem evsafı hakkında çeşitli hayaller kurmuş ve bu hayalleri edebî sanatlar yoluyla okuyucuya aktarmıştır.

Eserde kalem, kudret sahibi, şaşkın, baş aşağı olmuş, çıplak bedenine Türkçe bir elbise giyen, her şeyi sanatla yaratan sultanın (Allah'ın sırlar kâtibi, yaratan, söyleyen, yazan, insanlar tarafından el üstünde tutulan, aynı zamanda insanlar tarafından yerin dibine sokulan, değersiz görülen, fermanları yayan, seri hareketleri dolayısıyla sayfaların meydanına çabuk binen, mızrağı olan bir asker, Müslümanlara yardım ve dini yüceltmek için kâfirlerle savaşan bir savaşçı, mızrağı kan olan bir kahraman yiğit, dine hizmetinden dolayı uzun bir ömre layık görülen, üstünlük sağlayan kamışı elde eden, dünyada eşi ve benzeri bulunmayan usta bir savaşçı, uzun gövdesi, silindir şeklindeki yapısı ve heybetiyle etrafındaki insanları etkileyen, şiddetli esen rüzgâra rağmen hasar görmeyen, bu zor koşula rağmen güzel ürünler veren bir hurma ağacı, doğan kuşunun gagası, güzel sözler söyleyen bir papağan, korkusuz bir dalgıç, Hz. Musa'nın asası, emel gülünün dalı, güzel oyun oynayan Arap atı olarak tasavvur edilmiştir.

Bâyezîd b. 'Abdülğaffar el-Konevî'nin Risâle-i Kalemîyye adlı eserinin muhteva incelemesinin ve çeviri yazısının yapıldığı çalışmamızın edebiyatımız için önemli bir örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bülbül, T. (2011). Ni'metî ve Risâle-i Kalemîyyesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(I), 33-47.
- Çelik, A. (2012, 1 Şubat). "Konevî" lakablı âlimler. *Merhaba Gazetesi*.
- Demiriş, B. (2002). *Eskiçağ'da yazı araç ve gereçleri*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 24, s. 245-247). İstanbul: TDV Yayınları.

- el-Felfûr, M. A. S. (2022). Kehhâle, Ömer Rızâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 189-190). İstanbul: TDV Yayınları.
- Gacek, A. (2017). *Arapça elyazmaları için rehber*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Göncüoğlu, S. F. (2010). Değeri unutulmuş tarihi bir İstanbul Semti: Horhor. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (23), 135-148.
- Kılınç, Ceyda (2012). *Mitoloji sözlüğü 2*. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Levend, A. S. (1973). Dinî edebiyatımızın başlıca ürünleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 20, 35-80.
- Sakarya, F. (2018). El-Kelîmu'n-Nevâbiğ ve Çorumlu Damadzâde Ebu Bekir B. Ömer'in El-Hikemü'r-Ravâbiğ Fi Şerhi'l-Kelîmi'n-Nevâbiğ Adlı Şerhi. *AUID*, 6(10), 431-454.
- Şengül, E. (2019). *Divan şiirinde kalem*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Şengün, N. (2008). Klasik Türk şiirinde kalem kasideleri. *Journal of Turkish Studies*. 3(4), 730-758.
- Topuzoğlu, T. R. (1997). Haşiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 16, s. 419-422). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1992) Beyzâvî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 6, s. 100-103). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazır, M. B. (1974). *Medeniyet âleminde yazı ve İslâm medeniyetinde kalem güzeli II*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yılmaz, O. K. (2018). *İSAM tahkikli neşir kılavuzu*. İstanbul: İSAM Yayınları.